

De eerste waarneming van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) in Nederland

Op 16 juni 2003 werd in groeve Wambach bij Tegelen door de auteur een mannetje van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum* Rambur, 1842) gevangen. Het betreft een nieuwe soort voor de Nederlandse libellenfauna, die daardoor nu uit 71 soorten bestaat. De Gaffelwaterjuffer werd al enige tijd verwacht als de eerstvolgende nieuwkomer voor Nederland (DIJKSTRA & KALKMAN, 1998; VANDERHAEGHE, 2000). Ondanks meermalen gericht zoeken in de groeve, is uiteindelijk maar één exemplaar gevonden.

Determinatie

Tijden het kijken naar libellen viel een blauwe juffer op, waarbij twee kenmerken in het oog sprongen. Ten eerste de grootte: het was een relatief kleine juffer. De grootte was vergelijkbaar met de ter plekke vliegende Tengere grasjuffers (*Ichnura pumilio*). Ten tweede viel het grote stuk zwart op het achterlijf direct voor de blauwe vlek op de laatste

achterlijfssegmenten op, het zogenaamde 'blauwe lantaarntje' (zie figuur 1). Dit 'lantaarntje' hebben meerdere soorten 'blauwe juffers'.

Verder vloog de juffer laag boven het water als een Kanaaljuffer (*Cercion lindenii*) of Watersnuffel (*Enallagma cyathigerum*). Er werd besloten om het exemplaar te vangen, vanwege deze aparte eigenschappen. In de hand en met een tabel bleek dat de Gaffelwaterjuffer sterk lijkt op de Zuidelijke waterjuffer (*C. caerulescens*). Beide soorten hebben een langwerpige pterostigma en een geheel zwart segment 6. Uitsluitel gaven verder alleen loupe-kenmerken zoals de vorm van het pterostigma, het halsschildje en de achterlijfsaanhangselen.

Voorkomen in Europa

Het zwaartepunt in de verspreiding van de Gaffelwaterjuffer in Europa ligt in het Middellandse-Zeegebied. De populaties zijn echter klein en liggen verspreid en de soort wordt dan ook als kwetsbaar beschouwd (VAN TOL & VERDONK, 1988). In de landen om ons heen heeft de soort een meer incidenteel voorkomen, waarbij in de negentiger jaren van de vorige eeuw sprake is van een duidelijke toename. In Noord-Frankrijk werd de soort al tot dicht bij de Belgische grens gevonden, zowel aan de kust in het westen als aan de oostkant van België. In 1997 is de Gaffelwaterjuffer voor

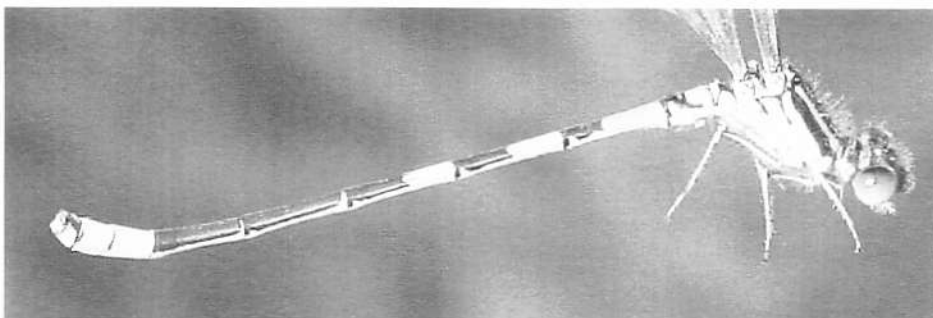


Foto: K. Goudsmits

Figuur 1

Het mannetje van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) op 16 juni 2003 in groeve Wambach bij Tegelen.

Male of *Coenagrion scitulum* captured at June 16, 2003 at Tegelen in the southeastern part of The Netherlands. This is the first record for The Netherlands.

het eerst uit Luxemburg gemeld. En vanaf 1998 zijn er na 25 jaar afwezigheid ook weer meerdere waarnemingen uit België (VANDERHAEGHE, 2000; WASSCHER, 2003). Recent is de soort ook bij Aken (Duitsland) gevonden, wat hemelsbreed ongeveer 70 km van Tegelen is verwijderd (figuur 2). Een populatie in Engeland is in 1953 (watersnoodramp!) door overstroming met zout zeewater verdwenen (ASKEW, 1988).

Biotoop

Het leefgebied van de Gaffelwaterjuffer kan zowel uit traag stromende beken en rivieren als uit stilstaande poelen, plassen en moerassen bestaan. Echter een goed ontwikkelde waterplantenvegetatie en goede bezonning zijn van belang (DE KNIJF & ANSELIN, 1996). In België zijn individuen bekend uit wegbermen en andere op het



Figuur 2
Vindplaatsen van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) in de nabije omgeving van Nederland. Stippen geven exacte vindplaatsen weer, driehoekjes zijn indicatief.
Records of Coenagrion scitulum in the surroundings of The Netherlands. Triangles represent approximate localities, circles represent precise localities.

oog ongeschikte leefgebieden, wat op zwerfgedrag duidt (VANDERHAEGHE, 2000). De vindplaats bij Tegelen (Midden-Limburg) bestaat uit een voormalige kleigroeve gelegen in het steilrandgebied: de overgangszone van de hoogterrassen naar het Maasdal. In de groeve bevinden zich ondiepe kwelplasjes en -slootjes alsmede kleine kwelbeekjes die uitmonden in vrij diepe grachten met kraakhelder water. De Gaffelwaterjuffer bevond zich boven een smal (1 m) en ondiep (5-10 cm) slootje met een slibbige bodem, die voor ongeveer 80% bedekt was met Zittende zannichellia (*Zannichellia palustris* subsp. *palustris*). Het slootje zorgt voor de ontwatering van een moeras met onder andere lisdodden (*Typha* spec.) en biezen (*Juncus* spec.). In de directe omgeving lagen een ondiep klein plasje (met massaal *Zannichellia*) en diepere poelen en -grachten al dan niet met veel waterplanten. Andere libellensoorten die hier vlogen waren Weidebeekjuffer (*Calopteryx splendens*), Tengere grasjuffer, Lantaarntje (*I. elegans*), Azuurwaterjuffer (*C. puella*), Watersnuffel, Blauwe breedscheenjuffer (*Platycnemis pennipes*), Grote keizerlibel (*Anax imperator*), Platbuik (*Libellula depressa*), Viervlek (*L. quadrimaculata*), Gewone oeverlibel (*Orthetrum cancellatum*) en Zwervende heidelibel (*Sympetrum fonscolombii*).

Weersomstandigheden

Juni 2003 was een zonnige en vooral warme maand. Met een gemiddelde temperatuur van 17,8°C (normaal 15,2°C) was het de op twee na warmste juni-maand van de afgelopen honderd jaar (Bron: KNMI). Opvallend was dat in juni 2003 ook veel andere zuidelijke insectensoorten zoals Distelvlinder (*Vanessa cardui*), Atalanta (*V. atalanta*) en beide soorten luzernevlinders (*Colias* spec.) in vaak grote aantallen in Nederland werden gesignaleerd.

De Gaffelwaterjuffer is een zuidelijke soort die zich de laatste jaren in Europa naar het noorden toe aan het uitbreiden is, waarbij een warmer wordend klimaat een zekere rol lijkt te spelen. De waarneming

bij Tegelen staat dan ook niet op zichzelf. Hoewel het een zwerver betrof, is het niet uitgesloten dat er in de nabije toekomst populaties zullen worden gevonden in Nederland. Maar door zijn vaak onbestendige voorkomen in Noordwest-Europa is het nog maar de vraag hoe levensvatbaar deze populaties zullen zijn. De toekomst zal het leren.

Met dank aan Herman van den Bijtel voor het maken van de verspreidingskaart.

Kees Goudsmits
Sitiolaan 135
3941 PG Doorn
E-mail: kees.goud@planet.nl

Literatuur

- ASKEW, R.R., 1988. The dragonflies of Europe. Harley Books, Colchester. 291 pp.
- DIJKSTRA, K.D. & V.J. KALKMAN, 1998. Kleine kansen op grote daden. Libellennieuwsbrief 2(2): 5-6.
- KNIJF, G. DE & A. ANSELIN, 1996. Een gedocumenteerde Rode lijst van de libellen van Vlaanderen. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud, 4: 1-90.
- TOL, J. VAN & M.J. VERDONK, 1988. The protection of dragonflies (Odonata) and their biotopes. Nature and environment series No. 38. Raad van Europa, Straatsburg.
- VANDERHAEGHE, F., 2000. Wanneer zal de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) Nederland bereiken? Libellennieuwsbrief 4(3): 9-10.

Recensie: Die Libellenlarven Deutschlands. Handbuch für Exuviensammler. H. Heidemann & R. Seidenbusch, 2002.

Die Tierwelt Deutschlands 72. Teil, Goecke & Evers, Keltern. ISBN 3-931374-07-6. Prijs: € 42,00. Verkrijgbaar bij de beter gesorteerde natuurboekhandel of via www.goeckeevers.de.

WASSCHER, M.Th., 2003. Gaffelwaterjuffer vloog voor het eerst in Nederland. NRC handelsblad: 28 juni 2003.

WENDLER, A. & J.H. NÜß, 2002. Libellen van Noordwest-Europa. Determinatie, verspreiding, biotoopvoorkeur en bedreiging van de libellensoorten van Noordwest-Europa. Vertaling: W. Schipper; bewerking: A. Stroo, M. Wasscher & W. Schuurman (2002). Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.

Summary

GOUDSMITS, K., 2003. *Coenagrion scitulum*, the first record for The Netherlands. *Brachytron* 7(1): 27-29.

On June 16, 2003 a male *Coenagrion scitulum* was captured near Tegelen in the southeastern part of The Netherlands. This was the first record for The Netherlands. No other individuals could be traced despite extensive searching. Therefore, this record is best regarded as an example of dispersion from a nearby population. The dispersion was most likely facilitated by the extreme warm weather of June 2003.

Keywords

Odonata, Coenagrionidae, *Coenagrion scitulum*, range expansion, first record, The Netherlands.

In 1993 verscheen van de hand van Harald Heidemann en Richard Seidenbusch het standaardwerk om exuviae van libellen te determineren. Er is nu een geheel vernieuwde uitgave verschenen, gebonden en met harde kaft, bij een andere uitgever. En dat is goed nieuws, want 'Die Libellenlarven Deutschlands' geldt nog steeds als één van de beste werken om exuviae van libellen mee te determineren.

Ten opzichte van de uitgave van 1993 zijn er slechts weinig verschillen. De inleidende hoofdstukken zijn iets geactualiseerd en hebben een wat logischere volgorde gekregen. Verder zijn er in de nieuwe uitgave enkele nieuwe foto's opgenomen